

Культурно-цивілізаційний простір Європи і Україна: спільне й особливе

Добре відомо, що стратегічною метою розвитку України визначено входження її до європейського простору, а в подальшому – повномасштабну інтеграцію до Європейського Союзу. Досягнення цієї мети – це одночасне підтвердження нашої належності до європейського культурно-цивілізаційного простору. Що і як слід робити з тим, щоб це сталося однозначно, – завдання нашого форуму, засідання «круглого столу». І я сподіваюся, що виступи та дискусія додадуть нам розуміння сутнісних складових в утвердженні європейських ціннісних засад на вітчизняних теренах.

Андрій КУДРЯЧЕНКО,
доктор історичних наук, професор,
директор Інституту європейських
досліджень НАН України

Природно, що постає питання стосовно нинішнього становища, належності України до Європи в сенсі цивілізаційному. Прагнучи дати більш виважену відповідь, мушу сказати і стверджувальне «так», і заперечувальне «ні». Зрозуміла й однозначна відповідь у географічному вимірі, також зрозуміле те положення, що ми європейці і не схожі на японців, китайців, африканців – то інші цивілізації. По ідеї ми не повинні відрізнятись від європейців, оскільки належимо до однієї раси та, зрештою, і цивілізації. Соціологічні опитування громадян України також підтверджують, що українці ідентифікують себе з європейцями. Однак і в Україні, і в об'єднаній Європі багато неупереджених пересічних громадян, а також фахівців вказують на наявні відмінності. До них найчастіше відносять стереотипи сприйняття національних характеристик та ціннісних настанов. Об'єднана Європа в культурно-цивілізаційному вимірі належить до Заходу, тобто до ареалу країн Європи і Північної Америки.

Суперечки про цивілізаційну належність України тривають давно, і вони небезпідставні. Для розуміння наших сьогоднішніх відмінностей від Заходу вельми важливо розглянути зріз відносин між народом і владою. Тут відмінності очевидні, і вони найбільш усталені. Є діаметрально протилежні характеристики вітчизняної і європейської правосвідомості. Також досить показовий вимір відносин між владою та народом. У нас досі не держава існує для людини, як це справедливо констатують в Європі, на Заході, а навпаки – людина для держави. Справедливе твердження, що європейці індивідуалісти, а ми – скоріше колективісти. Вони законослухняні, а ми сповідуємо гасло: «закон як дишло», і порушення законодавства є для нас прикметою повсякденного життя.

Якщо взяти недалеко минуле, то також віднайдемо істотні відмінності. Так, ХХ століття зазнало багато злочинів та жорстокостей: дві світові війни, революційні потрясіння, геноцид деяких народів тощо. Прикладів жорстокостей в Європі дуже багато, але головною відмінною рисою нашого ставлення до цих трагедій є те, що на За-

ході однозначно засудили заповідні злочини, а в нас багато хто досі намагається їх виправдати під будь-яким приводом.

Якщо порівняти наше життя й життя на Заході, оминаючи увагою питання матеріального забезпечення, то відмінності досить очевидні, й багато з них пов'язані з нашим і їхнім менталітетом. Зазначу, що ціна людського життя у нас значно нижча, ніж на Заході. І справа тут не в рівні медичного та соціального обслуговування. Спадковість і вплив попередніх епох – від монголо-татарського панування, царської епохи і до тоталітарного режиму за часів Сталіна – далися знаки. Наведу характерні приклади. Під час Берлінської операції 1945 року генерал Ейзенхауер запитав свого підлеглого генерала Бредлі, чи зможуть американці взяти Берлін раніше, ніж радянські війська. І почув відповідь, що це можливо, але призведе до величезних втрат. На що Ейзенхауер сказав підлеглому: «Забудьте про це» [1]. Діаметрально протилежне ставлення до солдатів і офіцерів, до людських втрат мало радянське керівництво – «ми за ціною не постоїмо». Тут достатньо пригадати штурми міст у роки Великої Вітчизняної війни. Та навіть визволення Києва, столиці України, було приурочено до річниці Великого Жовтня. Можна навести чимало інших промовистих свідчень зневажливого, а то й образливо підозрілого ставлення радянської влади до співгромадян, особливо до тих, хто пережив окупацію, потрапив до ворожого полону. Практично неможливо уявити собі визволеного з полону радянського генерала, якому його командувач сказав би: «Ваш корпус чекає на вас». Але саме так зробив 1945 року американський генерал Д. Макартур, зустрівши визволеного із трирічного японського полону генерала Френсіса Венрайта [2]. На Заході не допустили б тих поневірянь, яких зазнали мільйони громадян у колишній наддержаві – СРСР у роки війни та після неї. Всі колишні полонені, насильно депортовані громадяни проходили фільтрацію та допити в «особливих» відділах, а багатьом із них довелося із ворожих катівень потрапити до радянських таборів, в'язниць.

Вітчизняна практика відрізняється від європейської тим, що в Україні, як, власне, й інших пострадянських державах, недостатньо поважають Людину. Західний житель серйозно й без будь-якої глузливої конотації вважає чиновника «службою народу» і відповідно вимагає від нього належного ставлення. Чиновник, своєю чергою, розуміє власну залежність і прагне не втратити свого місця. Ситуація на Заході не ідеальна, але керована, а тенденція позитивна. Наші відносини з «держателями печаток» добре відомі, тут поневірянь не бракує. Відносини між нашим громадянином та владою ведуть до непрозорості державної машини на всіх рівнях.

Проте ситуація не так безнадійна, як інколи видається. Скажімо, колишня радянська республіка Естонія, запровадивши механізм прозорості прийняття будь-яких державних і господарських рішень, змогла за рівнем корупції посісти одне з останніх місць у світі. Водночас Україна зберігає за собою далеко не почесне місце серед лідерів цього переліку.

Варто відзначити, що входження України до культурно-цивілізаційного простору Європи має дедалі більшу перспективу і з огляду на засади демократичного розвитку, й у світлі реалізації державного курсу на європейську інтеграцію. Європейські прагнення України імперативно потребують проведення відповідної політики та імплементації і розвитку на національному ґрунті демократичних норм і цінностей, притаманних державам Європейського Союзу [3]. Відправним моментом на цьому шляху стало прийняття України членом Ради Європи, а також те, що наша держава взяла на себе низку зобов'язань із проведення конституційної, судової реформи, прийняття важливих нормативно-правових актів, кодексів. Починаючи з 1995 року Україна розпочала глибокий перетворення, підґрунтям яких стало вдосконалення конституційного законодавства, створення законодавчих основ парламентської, адміністративної і судової реформ, реформи місцевого самоврядування, політичної реформи загалом. Прийняття 1996 року Конституції України сприяло визначенню стратегічних напрямів розвитку і вдосконалення законодавства України на кшталт правової держави [4].

Виходячи зі свого цивілізаційного вибору і сповідуючи європейські демократичні цінності та для реалізації стратегічного курсу на європейську інтеграцію, у червні 1998 року указом Президента України було затверджено Стратегію інтеграції України до Європейського Союзу. На її основі розроблено заходи на здійснення практичних, цілеспрямованих, послідовних кроків із реалізації завдань набуття повного членства в Євросоюзі. Так, у Посланні Президента України до Верховної Ради «Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002–2011 роки» окреслено план конкретних дій влади. Окрім завдань зі створення передумов для вступу в ЄС, було окреслено й завдання приведення законодавства України у відповідність з правовими вимогами ЄС у пріоритетних сферах [5].

З прийняттям Стратегії інтеграції України до Євросоюзу того ж 1998 року було започатковано імплементацію Угоди про партнерство і співробітництво у вітчизняне законодавство. На виконання основних положень Стратегії 1999 року Кабінет Міністрів України затвердив Концепцію адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, а починаючи з 2002 року цей напрям діяльності закріплюється на найвищому законодавчому рівні: Верховна Рада України прийняла Закон України «Про Концепцію Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу», а в 2004-му – Закон України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» [6].

Демократичний шлях розвитку України слід розглядати як цивілізаційний процес об'єктивного характеру.

Історія Європи, зокрема після Другої світової війни, свідчить, що демократизація внутрішньополітичного й економічного життя країн, регіонів, усього світу – це глобальна тенденція розвитку людської цивілізації. Демократія західноєвропейського зразка поширює свої географічні кордони, адже до неї дедалі відчутніше долучаються колишні країни постсоціалістичного та пострадянського простору. Чимало держав, які подолали тоталітаризм, досягають найбільших успіхів саме завдяки демократизації суспільного життя в політиці, економіці, культурі. Водночас значна частина конфліктів, нерозв'язаних проблем в економіці, політиці та культурі у країнах так званої молоді демократії здебільшого породжена гальмуванням процесів демократизації.

Одна з головних тенденцій розвитку державності у світі нині – поступове сприйняття людством кращих надбань, напрацьованих прогресивною політико-правовою думкою протягом попередніх століть. До них цілком правомірно належать такі загальнолюдські цінності, як демократія, право, права і свободи людини, гуманний і справедливий правопорядок. Результатом цих процесів стало формування і чітке конституційне закріплення концепції демократичної, правової держави як відображення загальнолюдського її призначення. Не вдаючися до розлогого історичного екскурсу, зазначу, що держави Європейського Союзу (особливо сталої демократії) вже десятиліттями не лише сповідують ці засади, а й неухильно дотримуються їх у своїй практичній діяльності. Більше того, дотримання принципів правової держави є своєрідним і обов'язковим критерієм для вступу до ЄС.

Завдяки утвердженню Україною незалежності відбулося відродження ліберально-демократичної традиції у вітчизняному конституціоналізмі – концепція демократичної, правової держави стала складовою частиною української державницької ідеології. Конституційне проголошення України як соціальної, правової держави зумовило необхідність розвитку її саме такої конституційної моделі. Ця модель, її зміст, а також наповнення системою рис і принципів, притаманних соціальній, правовій державі, стали предметом пильної уваги не тільки з боку політиків, а й вітчизняних науковців, суспільства в цілому.

Поняття «соціальна, правова держава» слід розглядати як теоретичне і практичне визначення, таке, що спирається на конституційне проголошення країни соціальною і правовою. Конституція, проголосивши Україну соціальною, правовою державою, закріпила не так реальний, як бажаний стан держави, що констатується в її преамбулі [7]. Тому точнішим має бути твердження, що в Україні на сьогодні створено лише правові передумови для становлення і реального наповнення положень цієї концепції.

Досвід держав розвиненої демократії свідчить, що формування соціальної, правової держави – це складний і тривалий процес, який має спиратися, окрім іншого, на демократичне законодавство, неухильне додержання і виконання законів усіма суб'єктами суспільства, належний рівень правової культури і правосвідомості громадян, посадових осіб, повагу до права, знання громадянами своїх прав і свобод, юридичних обов'язків, уміння їх раціонально реалізовувати. А положення про соціальну державу насамперед має спиратися на потужне економічне зростання і відповідне унормування справедливих соціально-економічних відносин у суспільстві. Для побудови в Україні правової держави необхідно, щоб ті вимоги, які становлять її зміст, були реально втілені в життя. А це, своєю чергою, потребує завершення правової, політичної, економічної та соціальної реформ, виходу на засади сталого демократичного розвитку.

Отже, Україна перебуває в перехідному періоді, коли тривають значні трансформаційні зміни в напрямі формування правової держави. Для її утвердження слід також провести інвентаризацію всього масиву законодавства і

скасувати закони, котрі не відповідають потребам правової держави і відповідного суспільного життя. Для досягнення становища правової держави Україні слід визначити і проводити чітку правову політику; розробити відповідні нові нормативні акти, прийняття яких продиктоване сучасними умовами і об'єктивно необхідними потребами правового регулювання; адаптувати вітчизняне законодавство до законодавства Європейського Союзу, що обумовлено курсом України на інтеграцію до єдиної Європи, тощо. Результатом усіх цих заходів має стати: забезпечення верховенства права, правового характеру чинного законодавства, істотне обмеження відомчої нормотворчості, бо нерідко підзаконні нормативно-правові акти (різні інструкції, розпорядження тощо) приймають усупереч закону і паралізують його дію. Важливою складовою руху в напрямі досягнення правової держави має стати реформування судової системи, чітке впорядкування процесу правотворчості, розмежування правотворчих повноважень органів законодавчої та виконавчої влади.

Головним засадничим підходом трансформаційних перетворень на шляху побудови правової держави має стати досягнення суспільного ладу, визначеності моделі політичного устрою. Тому взятий курс Президента України В. Януковича і його команди на налагодження ефективної взаємодії між вищими органами державної влади відповідно до принципу її поділу, формування системи дієздатної, ефективної влади, кадрове забезпечення провідних ланок високо підготовленими професіоналами лягає у площину вимог концепції правової держави [8]. В цьому контексті імперативом постає також створення дієвого механізму взаємодії та взаємної відповідальності президента, парламенту й уряду у справі розробки та здійснення державної політики, структурування політичної системи суспільства тощо.

Досить важливим для формування правової держави, утвердження європейських демократичних цінностей в Україні є підвищення рівня правової культури і правосвідомості громадян, посадових осіб і суспільства загалом. Адже високий рівень правової культури і правової свідомості конче потрібний для утвердження в суспільстві законності та встановлення такої атмосфери, в якій людині комфортно жити і розвиватися. Отже, знання права, повага до нього, переконаність в обов'язковості його реалізації – це необхідні умови побудови правової держави.

Звісно, за майже двадцять років, що минули відтоді, як прийняли Декларацію про державний суверенітет, а згодом і Акт проголошення незалежності, в Україні відбулися значні зрушення в бік формування правової держави, утвердження європейських демократичних цінностей. Однак, порівнюючи становище України в цій сфері з державами розвиненої демократії, слід звернути увагу на чинники, котрі відчутною мірою гальмують цей процес у нашій країні.

Для забезпечення безпосередньої участі України в загальноєвропейському процесі та членстві в європейських структурах запроваджено механізм прийняття Верховною Радою України лише тих законодавчих актів, у яких є доцільність, які відповідають європейським правовим нормам, тобто *acquis communautaire*, та мають економічне обґрунтування. А загалом сенс *acquis communautaire* ототожнюється з правом порядком ЄС, він також передбачає не лише сукупність нормативно-правових актів Євросоюзу, а й рішення суду (прецедентне право), принципи права та надбання правової культури ЄС. Тому визначений механізм адаптації законодавства України до законодавства ЄС все це має однозначно враховувати, а нові законодавчі акти становити відповідну нормативно-правову базу.

Практика засвідчує, що приведенню вітчизняного законодавства до вимог Ради Європи та ЄС у Києві та Брюс-

селі приділяють велике значення. І це стосується законодавства із демократизації суспільно-політичного устрою, формування ринкової системи, а також прав людини та верховенства права, соціального забезпечення, охорони довкілля тощо. ПАРЕ з 1995 року досі веде моніторинг України, опікується розвитком демократії, дотриманням узятих зобов'язань українською владою у сфері прав людини, верховенства права, свободи слова, демократичних виборів тощо.

Процес входження України до європейського культурно-цивілізаційного простору має двосторонній характер. З одного боку, це наміри й реальні можливості діяльності Києва, а з другого – ставлення Євросоюзу до інтеграційних процесів в Україні. Крім того, неабияку роль відіграє визначення меж гармонізації. Слід також зауважити, що підготовча стадія для країни, яка бажає набути членства в ЄС, «включає набагато ширший комплекс завдань, ніж звичайна адаптація відповідних норм європейського права: йдеться про формування в країні належної інституційної структури, здатної забезпечити ефективне застосування адаптованого законодавства, зміцнити демократичні, політичні, в тому числі державні органи, громадські організації, гарантувати верховенство права, захист прав і свобод людини» [9].

Отже, євроінтеграційний поступ нашої країни став важливим напрямом діяльності не лише з точки зору подальшої адаптації вітчизняного законодавства до норм і стандартів ЄС, а й посутнього зміцнення цивілізаційної визначеності України. Важливою передумовою реалізації цього курсу є також досягнення національної консолідації зі стратегічних питань, налагодження ефективної системи взаємозв'язків між громадськістю, владою та мас-медіа, створення нових каналів зв'язку з представниками європейської спільноти – політиками, науковим загалом, підприємцями, журналістами. Все це має прислужитися входженню України до цивілізаційного простору об'єднаної Європи.

Іншими словами, ці та інші складові цивілізаційного поступу нашої держави мають однозначно довести культурно-цивілізаційну спроможність України позиціонувати складовою частиною всієї спільноти об'єднаної Європи.

Джерела

1. Носов М. Г. Россия и Европа // Современная Европа. – 2008. – № 4. – С. 8.
2. Там само. – С. 14.
3. Україна в Європі: пошуки спільного майбутнього. Колективна монографія / За ред. д. іст. н., проф. А. І. Кудряченка. Інститут європейських досліджень НАН України. – К.: Фенікс. – 544 с.
4. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року зі змінами, що внесені у 2004 році. – К. – 2006. – 60 с.
5. Україна в Європі: пошуки спільного майбутнього. Колективна монографія... С. 315–318.
6. Закон України «Про загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу», 18 березня 2004 року № 1629-IV. – <http://www.mfa.gov.ua/mfa/ua/publikation/print/2822.htm>
7. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року зі змінами, що внесені у 2004 році. Преамбула. – К. – 2006.
8. Янукович В. Ф. Послання Президента України з нагоди 100 днів перебування на посаді. – К. – 2010. – 3 червня. – Сайт Президента України.
9. Кудряченко А. І. Європейський вибір України: досягнення, виклики та перспективи // Віче. – 2009. – № 16. – С. 2–4.